

# ПОНЯТТЯ та класифікація прав дитини в Україні



## **I. В. Швець**

ад'юнкт кафедри конституційного та міжнародного права Національної академії внутрішніх справ

Стаття присвячена висвітленню поняття та класифікацій прав та свобод дитини в Україні. Аналізуються погляди різних учених щодо поняття прав дитини та їх співвідношення з правами людини.

**Ключові слова:** конституційний статус дитини в Україні, поняття прав дитини в Україні, класифікація прав дитини, Конвенція про права дитини.

Статья посвящена освещению понятия и классификаций прав и свобод ребенка в Украине. Анализируются взгляды разных ученых относительно понятия прав ребенка и их соотношения с правами человека.

**Ключевые слова:** конституционный статус ребенка в Украине, понятие прав ребенка в Украине, классификация прав ребенка, Конвенция о правах ребенка.

The article elucidates the concepts and classifications of rights and freedoms of child in Ukraine. The analyses looks of different scientists, in relation to the concept of rights of child and their correlations with human rights.

**Keywords:** constitutional status of child in Ukraine, concept of the rights of the child in Ukraine, classification of the rights of the child, Convention about rights of the child.

**П**рава дитини є категорією прав людини, але при цьому діти потребують особливого захисту з боку держави, що передбачено міжнародними документами та національним законодавством України. Сучасне законодавство України та відповідні державні програми декларують широкі можливості розвитку дитини та гарантії захисту закріплених прав. Водночас варто відзначити, що законодавство, яке здійснює регулювання суспільних відносин у цій сфері, має ґрунтуватися на загальному дотриманні прав людини та прав дитини, чого, на жаль, не відбувається. Міжнародна спільнота завжди приділяла багато уваги правам дитини. Це і не дивно, адже з упевненістю можна констатувати, що діти є найменш захищеною категорією населення. Як свідчить історія, було створено багато організацій, які опікувалися правами дітей, і було прийнято низку документів, які декларували та захищали права дитини. Одним з таких документів є Конвенція ООН про права дитини. Отож, розгляду питання щодо поняття прав дитини та визначення співвідношення з правами людини, а також розгляду можливих класифікацій прав дитини і присвячена ця стаття.

Насамперед хотілося б зазначити, що в юриспруденції під правами, які є в особи, розуміють надані їй законом можливості. Вони створюють необхідні умови для всебічного розвитку особи, задоволення її інтересів та потреб. Права, свободи й обов'язки людини об'єктивно визначаються досягнутим економічним, соціальним, культурним рівнем розвитку суспільства і мають бути законними й рівними для всіх людей. При цьому зміст і обсяг прав та свобод залежить насамперед від можливостей усього суспільства, головним чином від рівня економічного розвитку, адже права людини

і громадянина — це явище соціальне, яке породжується суспільством. Інтерпретація змісту прав людини в сучасній науковій літературі досить розмаїта, але загально визнаною є думка, що права людини включають в себе права осіб будь-якого віку, у тому числі й дітей. Своє юридичне закріплення права і свободи людини та громадянина знаходять насамперед у Конституції України і конституційному законодавстві, яке зорієнтовано на міжнародно-правові стандарти. Це свідчить про те, що визнання та практичне здійснення прав і свобод людини і громадянина стало основним критерієм міри демократичності держави [1, с. 170].

Найбільш виразно права людини виявляються в її суб'єктивних правах. Суб'єктивне право — це закріплені в юридичних нормах вид і міра можливої поведінки особи в суспільстві та державі, що спрямовані на здійснення прав людини [2, с. 40]. Тому воно виникає як можливість самостійно здійснювати певні дії, так і можливість вимагати цього від іншої особи, оскільки така поведінка зумовлює реалізацію суб'єктивного права.

З правової точки зору дитина виступає самостійним суб'єктом права. Саме тому на неї розповсюджується весь комплекс громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав людини. Конституція України гарантує правовий захист, матеріальну і моральну підтримку дитинства (ст. 24). Це свідчить про те, що держава не є пасивним учасником при реалізації зазначених норм права, а активно сприяє забезпеченню реалізації прав дитини та виконує функцію її соціального захисту.

Права й свободи, закріплені Конституцією України, у цілому відповідають положенням Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про економічні, соціальні, культурні права, Міжнародного пакту про громадянські і по-

літичні права, Декларації прав дитини, Конвенції про права дитини. Вважаємо, що це пов'язано з тим, що права дитини визначаються міжнародним правом безпосередньо і перестали бути внутрішньою справою держави. Проте міжнародні угоди і пакти про права дитини безпосередньо не надають їй відповідних прав. Вони встановлюють лише взаємні зобов'язання держав з надання своїм громадянам певних прав та свобод. Вирішення конкретних питань про права й свободи дитини належить до внутрішньої компетенції держави.

Зміст і межі конституційних прав та свобод визначаються Конституцією України не однаково. У деяких випадках зміст розкривається шляхом прямої фіксації у відповідній нормі певних повноважень громадян. Так, стаття 43 Конституції, проголошуючи право громадян на працю, встановлює такі конкретні повноваження: право на вільний вибір праці, на належні, безпечні й здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. В інших випадках конституційні права і свободи розкриваються через гарантії, установлені Конституцією щодо цього конкретного права або свободи. Наприклад, у статті 45 Конституції визначені гарантії права на відпочинок. У деяких випадках Конституція України не встановлює конкретних повноважень того або іншого права, а обмежується визначенням об'єктів, цілей та інших додаткових критеріїв, через які й розкривається зміст і межі окремих конституційних прав. Так, стаття 41 Конституції, визначаючи зміст права власності громадян, обмежується вказівкою на те, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Таким чином, права, свободи дитини, закріплені в Конституції України, їх широта, реальність, гарантованість виража-

ють не тільки фактичний та юридичний статус дитини в суспільстві, а й суть діючої в країні демократії, соціальні можливості, закладені в самому суспільному устрої. Вони є виразником зрілості суспільства, його досягнень, своєрідною «візитною карткою».

Ураховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що центральна роль серед усіх елементів конституційно-правового статусу людини і громадянина належить інститутові прав і свобод людини. Важливість даного елемента конституційно-правового статусу людини і громадянина визначається тим, що саме завдяки йому розкривається зміст цього статусу, тобто визначаються і встановлюються основи вільного розвитку людини, а також основоположні норми, що регулюють характер її взаємодії як з державою, так і з іншими членами суспільства. При цьому специфіка сучасного правового розвитку провідних держав світу свідчить про те, що до обов'язків держави належить забезпечення не лише прав першого, але й прав другого покоління [3, с. 16].

Конвенція ООН про права дитини не стверджує беззастережно, що права людини поширюються на дітей. Але вперше в історії вона надає багато фундаментальних прав людини дітям (ст. ст. 12-16). Це поширення фундаментальних прав людини на дітей є важливим новим елементом у дебатах про право дітей на самовизначення. Разом з тим, розглядаючи перш за все права дитини, потрібно зауважити те, що В. І. Абрамов вважає, що права дитини визначаються як права людини стосовно дітей. Він зауважує, що таке формулювання дозволить ознаки, які характерні для суб'єктивних прав особи в цілому, перенести на ознаки прав дитини з урахуванням вікового фактора — неповноліття [4, с. 10]. Схожої думки дотримується і П. П. Шляхтун, який вважає, що права дитини — це права лю-

дини стосовно дітей [5, с. 372-373]. Підтримує таку позицію і О. Ф. Скакун, яка вважає, що складовою системи прав людини є система прав дитини. Дитина — неповнолітня людина, тобто така, яка не досягла 18 років, якщо законом не встановлено інше (Декларація прав дитини 1959 р., Конвенція про права дитини 1989 р.), а права дитини — можливості (свободи) неповнолітньої людини, необхідні для її існування, виховання і розвитку [6, с. 76].

Дискусія про відмінності між правами людини і правами дитини досі перебуває на початковій стадії розвитку. Конвенція ООН про права дитини це лише початок вирішення і новий стратегічний фактор, який надає новий імпульс дискусії. Можна говорити про те, що в загальному права людини «в принципі» поширюються і на дітей, але при цьому відсутня єдність щодо принципу дитячої правової компетенції. Іншими словами, фундаментальні тертя між окремими правами дітей та загальними правами людини ще триватимуть.

Загалом існує думка, що права дитини — це система соціальних, економічних, культурних та інших можливостей, які зумовлені особливостями фізичного, психологічного та розумового розвитку дитини, що визнаються та здійснюються у певний період життя людини — дитинства, виходять з принципів природного права, загальнолюдських цінностей, визнаних у міжнародному праві та національному законодавстві, гарантуються державою, суспільством, сім'єю та іншими суб'єктами права й мають особливий режим та механізм реалізації і захисту [7, с. 95]. Ураховуючи вищезазначене, з нашої точки зору права дитини — це складова частина загального комплексу прав людини, який становить правовий статус будь-якої фізичної особи. Уже йшлося про те, що права дитини закріплені в міжнародному праві у вигляді загально-

визнаних стандартів, що містяться у міжнародних угодах і рекомендаціях міжнародних організацій, зокрема в Декларації прав дитини від 20 листопада 1959 р. і Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. Так, Конвенцією про права дитини від 20 листопада 1989 року зазначено принцип рівної відповідальності обох батьків і законних опікунів за виховання дитини; встановлено обов'язок держави піклуватися, шанувати і забезпечувати усі права дитини. У свою чергу, Конституція України закріплює рівність дітей у правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони в шлюбі чи поза ним. Переслідуються за законом будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація (ст. 52). Таким чином, вважаємо, що права дитини — це сукупність можливостей, які забезпечують необхідне виховання, навчання та розвиток дитини з метою формування її належного фізичного та морального стану і характеризують правовий статус дитини з урахуванням особливостей її розвитку до повноліття. При цьому головна вимога забезпечення прав дитини — дотримання принципу, за яким у всіх діях щодо дітей незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що відають питаннями соціального забезпечення, судами, законодавчими чи іншими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Ураховуючи вищевикладене, розглянемо класифікації прав людини та дитини більш детально. Слід зауважити, що й національні, і зарубіжні вчені-правники розподіляють права і свободи людини насамперед за сферою суспільних відносин та характером потреб людини або цінностей, що виступають їх об'єктом (або за змістом) на:

– громадянські (особистісні) можливості збереження, прояву, розвитку і за-

хисту індивідуального морально-психологічного стану людини, її світогляду та духовності;

- соціальні можливості людини із забезпечення належних соціальних умов життя;

- культурні можливості доступу до духовних здобутків людства, їх засвоєння, використання та участі в подальшому їх розвитку;

- економічні можливості людини реалізувати свої здібності і здобувати засоби до існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ;

- політичні можливості людини брати участь у державному і громадському житті суспільства, впливати на діяльність різноманітних державних органів, вносити пропозиції щодо поліпшення роботи державних органів, їх службових осіб та об'єднань громадян [8, с. 426].

Також за характером, способом здійснення права людини можна поділити на активні та пасивні; за значенням для носія — основні й неосновні [9, с. 84]. П. М. Рабінович пропонує поділяти права людини на фізичні (життєві), особисті, культурні (гуманітарні), економічні, політичні [10, с. 12-13]. Крім того, В. Н. Шаповал запропонував класифікувати права і свободи людини: у залежності від характеру правовідносин, що виникають у зв'язку з їх реалізацією — на особисті, політичні та соціально-економічні; за генерацією — на права першої генерації, права другої генерації (або права першого і другого покоління). До першої генерації належать права і свободи, що сформульовані ще в період XVII-XVIII ст. в Європі та Америці — особисті та політичні. Такі права іноді називають негативними, бо їх реалізація, як правило, не потребує активної дії з боку держави. Правами другої генерації вважають соціально-економічні права. Ці права трактують як позитивні, як такі, що вимагають від держа-

ви не тільки створення юридичних гарантій, але й матеріальних передумов щодо їх реалізації [11, с. 233-234]. У свою чергу, В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко виокремлюють за віковою приналежністю — права дитини, права молоді, права людей похилого віку та за статевою приналежністю — права жінки і права чоловіка [12, с. 127]. В. В. Кравченко пропонує розподіляти права і свободи людини в залежності від суб'єкта — на права людини і права громадянина; за генезисом — на природні (природжені) та похідні від природних; за ступенем їх абсолютизації — на такі, що підлягають обмеженню, і такі, що не підлягають законодавчому обмеженню; за характером утворення — на основні та додаткові. А також можна відзначити класифікацію, за якою права людини поділяються на індивідуальні та колективні [13, с. 25, 142-144]. Можна відзначити також класифікацію прав дитини, яку запропонуєвала Н. М. Крестовська, відповідно до якої вони поділяються на загальнолюдські права і свободи особистості, адаптовані до особливого суб'єкта — дитини, та ювенальні (спеціальні) права і свободи, які постають як дозволені об'єктивним правом види поведінки, що встановлюються тільки для дітей. Вона вважає, що ці групи прав і свобод дитини в системі ювенального права становлять субінститути правового статусу дитини. У їх складі перебувають як норми природного, так і позитивного права [14, с. 18-19].

У Конвенції про права дитини зазначається перелік прав дітей, до яких можна віднести: право на життя, ім'я і набуття громадянства; на вільне висловлювання своїх думок; на загальну й однакову відповідальність батьків за виховання й розвиток дитини; на користування найдосконалішими послугами системи охорони здоров'я; на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, ду-

ховного, морального і соціального розвитку; на освіту; на захист від усіх форм сексуальної експлуатації і сексуального розбещення; на застосування міжнародних норм гуманітарного права в період збройних конфліктів. Держави — учасниці Конвенції зобов'язані, використовуючи належні дійові засоби, широко інформувати про принципи і положення цього міжнародно-правового акта як дорослих, так і дітей [15, с. 353]. Варто зазначити, що вказані права можна розподілити за найбільш поширеною класифікацією, яка фактично і застосована в Конвенції ООН з прав дитини, відповідно до якої права можуть бути поділені на п'ять груп за аналогією з традиційною класифікацією прав людини: громадянські (особисті), політичні, економічні, соціальні і культурні. Але при розмежуванні вказаних груп одна від одної виникають проблеми, особливо при розмежуванні громадянських і політичних прав. Довгий час правовий статус дитини характеризувався відсутністю у нього практично всіх громадянських прав. Щодо економічних, соціально-культурних прав дитини, то розподіл між ними також провести достатньо складно [16, с. 609].

Ураховуючи вищевикладене, вважаємо доцільним умовно розділити права дитини на природні та набуті. Такий розподіл обумовлюється тим, що дитина як суб'єкт права через вікові обмеження володіє частковою або неповною дієздатністю, що обмежує її правоздатність. Крім того, реалізація прав дитини в певних випадках потребує відповідних дій третіх осіб (батьків, опікунів, піклувальників), тобто для реалізації того чи іншого права дитині потрібно задіяти сторонніх осіб. У цьому разі реалізація прав дитини може мати активний та пасивний характер. Водночас вважаємо, що виокремлення однієї основної класифікації прав дитини не є обов'язковим, адже в основу

кожної з вказаних класифікацій покладені різноманітні теоретичні підходи, різні підстави чи принципи класифікацій. Вони не суперечать, не заперечують, а тільки у переважній більшості доповнюють одна одну. У зв'язку з цим універсальної класифікації бути не може. Чим більше класифікацій, тим багатограннішим видається зміст правового статусу дитини. Як наслідок, чим далі рухається суспільство, тим більше прав набувають його члени і відповідно з'являються нові теоретичні підходи до класифікацій прав дитини.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що держава повинна спрямувати зусилля на максимальне забезпечення прав дитини, охорону дитинства і материнства, а також здійснення всіх законодавчих і адміністративних та інших заходів щодо забезпечення реалізації прав дитини, які містяться, зокрема, у Конституції України. І все ж таки в Україні існує проблема дитинства. Насамперед це тому, що законодавство України про охорону дитинства має декларативний характер — відсутній чіткий механізм забезпечення реалізації та контролю за виконанням норм законодавства про права дитини. Однією з актуальних проблем є дотримання процедурних механізмів захисту прав дитини. Існуюча система державних інституцій, які працюють в інтересах дітей, є дуже розгалуженою, але не скоординованою. Досі відсутні спеціалізовані суди (ювенальна юстиція), відсутній інститут Уповноваженого з прав дитини. Інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, у свою чергу, не має чітких повноважень щодо захисту прав дитини. У цілому ж, представляючи дуже стисло проблемні позиції стосовно дотримання прав дитини в Україні, що потребують змін і вирішення, слід передусім зауважити декларативний характер українського законодавства, відсутність системного підходу до створення дієвих процедур захисту прав дитини.

**Список використаної літератури**

1. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні [Текст] : підруч. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Правова єдність, 2008. – 350 с.
2. *Рабінович П. М.* Права людини та їх юридичне забезпечення (основи загальної теорії держави та права). – К. : НМК ВО, 1992. – 100 с.
3. *Француз-Яковець Т. А.* Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Т. А. Француз-Яковець ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2007. – 20 с.
4. *Абрамов В. И.* Права ребенка и их защита в России : Общетеоретический анализ : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / В. И. Абрамов. – Саратов, 2007. – 56 с.
5. *Шляхтун П. П.* Конституційне право : словник термінів. – К. : Либідь, 2005. – 568 с.
6. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права : підруч. / Пер. з рос. – Харків : Консум, 2004. – 656 с.
7. *Летнянчин А. І.* Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. юрид. акад. України. – Х., 2002. – 20 с.
8. *Алексеев С. С.* Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов и факульт. – М. : Норма, 2005. – 496 с.
9. *Кравчук М. В.* Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : навч. посіб. – 3-тє вид., змін. й доп. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 247с.
10. *Рабінович П. М.* Права людини: загальнотеоретичні засади / П. М. Рабінович // Проблеми законності. Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. акад. України, 1998. – Вип. 36. – С. 11-13.
11. *Шаповал В. Н.* Сравнительное конституционное право / В. Н. Шаповал. – К. : ЦД «Княгиня Ольга», 2007. – 416 с.
12. Конституційне право України : підруч. / В. Ф. Погорілко, В. А. Федоренко, МОНУ, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ, Київський ун-т права ; за заг. ред. В. Ф. Погорілка. – Київ. : Прецедент, 2009. – 344 с.
13. *Кравченко В. В.* Конституційне право України : навч. посіб. – Вид. 6-тє, випр. та доп. – К. : Атіка, 2008. – 592 с.
14. *Крестовська Н. М.* Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис. ... д. юрид. наук : 12.00.01 / Н. М. Крестовська. – Одеса : Одеська нац. юрид. акад., 2008. – 40 с.
15. Популярна юридична енциклопедія / Кол. авт. : В. Г. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.
16. *Лобанова Т. В.* Правовой статус ребенка в аспекте классификации его прав // Вестник Башкирского университета. – 2008. –Т. 13. – №3. – С. 608-610.